

ВИДИМІСТЬ І МАРГІНАЛІЗАЦІЯ: МУЗЕЙНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЄВРЕЇВ УКРАЇНИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ ПОДІЛЛЯ (МУЗЕЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Історичні та краєзнавчі музеї як культурні інституції відіграють важливу роль у формуванні суспільних уявлень про минуле. У цьому ключове місце посідають підбір матеріалів і тем, які представлені в експозиціях, просторові рішення та музейні тексти. Дослідники в галузі музейних студій використовують поняття «видимості» та «маргіналізації», через котрі аналізують, які соціальні, етнічні чи культурні групи представлені в музейному наративі, а які залишаються на його периферії або взагалі виключаються з нього, як це відбувається та чому.

Єврейська спадщина є частиною мультикультурної історії та спадщини України. Сліди присутності єврейських громад зустрічаються у всіх регіонах і є частиною матеріальної та нематеріальної спадщини. Дослідники єврейських студій звертають увагу на важливість і багатство спільної історії двох народів. Закономірними є питання, чи представлена та на якому рівні єврейська спадщина та спільна історія в музейних експозиціях регіональних музеїв.

У статті авторка досліджує, які рівні репрезентації єврейської спадщини присутні в історичних та краєзнавчих музеях Хмельницької області. Наше дослідження ґрунтується на аналізі експозицій, позаекспозиційних форм та інтерв'ю з працівниками музеїв. Серед аналізованих матеріалів: теми, предмети юдаїки,

візуальні матеріали, текстовий супровід, способи їх подачі, просторові рішення. Дослідження показує, що в більшості випадків єврейська історія представлена фрагментарно та часто репрезентована окремим просторовим блоком, що створює ефект ізоляції єврейської історії та культури від загального регіонального чи місцевого наративу.

У статті зроблено висновок про переваги та можливі способи посилення видимості єврейської історії в регіональних музейних наративах як важливої складової культурної пам'яті та історії України.

Ключові слова: музейна репрезентація, єврейська спадщина, музеї, предмети юдаїки, Хмельницька область.

Вступ

Український дослідник історії, культури та традицій українського єврейства Мартен Феллер ще в 1994 р. сформував ідею «україноюдаїки», що лягла в основу цілого комплексу етнокультурологічних студій¹. Цим терміном Феллер прагнув підкреслити важливість і особливість взаємин двох народів протягом століть спільної історії. Сьогодні в історичному дискурсі немає сумнівів у тому, що спадщина євреїв України є невід'ємною складовою української історії та культури як історії багатонаціональної держави.

Разом з тим, попри цю спільність, як зазначали у вступі Йоханн Петровський-Штерн та Павло-Роберт Маґочій, у масовому уявленні побутують і часом навіть переважають взаємні стерео-

¹ Мартен Феллер, «Україноюдаїка. До проблем видання популярної енциклопедії «Українські євреї» в *Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції* (Київ, 1995), 184.

типні уявлення, яких дотримуються обидві групи². Ці уявлення часто пов'язані з досвідом насильства та переслідувань.

Ще донедавна історія єврейських громад на українських землях розглядалася та, відповідно, називалася через призму історії тих імперій чи державних утворень, де вони мешкали. Так, євреї, які мешкали на території Російської імперії, у науковій літературі часто визначалися саме як «російські євреї», хоч здебільшого євреї мешкали в Смузі осілости, яка охоплювала власне українські губернії. На цю проблему використання термінів звертає увагу історик Владислав Москалець у публіцистичному есе «Де знайти українських євреїв?»³. Вона звертає увагу, що здебільшого проблему з визначенням категорії українського єврейства та його приналежності до України «визначають радше територіально». За її твердженням, визначення за локальною територіальною назвою є найбільш компромісним рішенням, адже такі терміни, як «галицькі євреї», «львівські євреї», «одеські євреї», не викликать заперечень чи сумнівів. Таким чином, вдається підкреслити їхню суб'єктність та вписати до локального історичного наративу.

Єврейські громади Поділля, якщо виходити з територіального визначення, можуть досліджуватися як окремий феномен українського єврейства. На Поділлі, за висловом українського дослідника Поділля періоду пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу Віталія Михайловського, «посходилися усі можливі культури, релігії, способи господарювання та військової стратегії»⁴. І саме цей регіон став осередком унікального єврейського культурного та релігійного явища – хасидизму.

² Павло-Роберт Магочій, Йоханан Петровський-Штерн, *Євреї та українці. Тисячоліття співіснування*, пер. Оксани Форостини (Ужгород: Видавництво Валерія Падяка, 2016), 1.

³ Владислава Москалець, «Де знайти українських євреїв?» *Україна Модерна*, 24 січня 2024, <https://uamoderna.com/blogy/de-znajty-ukrayinskyh-yevreyiv/>.

⁴ Віталій Михайловський, «Хто шукав спокою і сталости, на Поділлі не затримувався», інтерв'ювала Ольга Петренко-Цеунова, *Локальна історія*, вип. 9 (2025), 7.

Єврейська присутність на Поділлі має тривалу історію, що сягає щонайменше XV ст. Основну роль у формуванні єврейського населення краю відіграли ашкеназькі євреї, які прибували з німецьких земель і Польщі. Документальні згадки про єврейські громади на Поділлі датуються XVI ст., а після включення регіону до складу Речі Посполитої в XVI–XVIII ст. чисельність єврейського населення зростає⁵.

У XVIII ст. саме цей регіон став одним із центрів розвитку хасидизму, пов'язаного з діяльністю Баал Шем Това в Меджибожі. Наприкінці XVIII ст., після приєднання Поділля до Російської імперії, єврейське населення опинилося під дією численних обмежувальних законів. Російська влада ліквідувала традиційні форми єврейського самоврядування, обмежувала можливості освіти, проживання та економічної діяльності, а також запровадила військову повинність для євреїв.

Події визвольних змагань 1917–1921 рр. стали одним із найскладніших періодів в історії єврейського населення Поділля. Регіон охопила хвиля погромів, жертвами яких стали тисячі людей, що сприяло масовій еміграції. Після встановлення радянської влади традиційне єврейське життя зазнало радикальної трансформації: поступово було ліквідовано більшість релігійних інституцій, закрито синагоги, національні школи, культурних діячів переслідували, а єврейське населення з часом інтегрувалося в радянську соціально-економічну систему.

Катастрофічного руйнування єврейські громади Поділля зазнали в роки нацистської окупації 1941–1944 рр. Унаслідок Голокосту було знищено переважну більшість єврейського населення регіону⁶. Масові розстріли відбувалися в Кам'янці-Подільському, Проскурові, Деражні, Новій Ушиці та багатьох інших населених

⁵ Людмила Гриневич, Владислав Гриневич, «Євреї в Україні», *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / (НАН України. Інститут історії України), опубліковано 2005 р. https://www.history.org.ua/?termin=Evrei_v_Ukraini.

⁶ Андрій Хоптяр, «Голокост у Кам'янець-Подільській області: хронологія, механізми, методи винищення єврейського населення (липень 1941 – січень 1943 рр.)», *Український історичний журнал*, вип. 3 (2020), 90.

пунктах. Після війни лише незначна кількість євреїв повернулася до рідних містечок, а подальша урбанізація та еміграція в другій половині ХХ ст. призвели до майже повного зникнення єврейської присутності в малих містах і селах Поділля.

Протягом кількох століть єврейські громади відігравали важливу роль у його економічному, культурному та релігійному житті, однак війни, погроми, імперські обмеження, радянська політика та Голокост призвели до руйнування традиційного єврейського світу Поділля. Таким чином, історія євреїв Поділля є невід'ємною складовою історії регіону. І тому питання репрезентації цієї спадщини в сучасних музеях набуває особливого значення в контексті збереження багатокультурної історії регіону.

За даними сайту Хмельницької обласної державної адміністрації, на Хмельниччині діє Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець», два Державні історико-культурні заповідники «Межибіж» та «Самчики», 23 державні музеї, з них – 4 обласні, 13 районних, 6 міських, 291 недержавний музей, з яких 19 носять звання «народний музей». Щороку музеї області відвідують понад 600 тисяч осіб⁷. У цій статті ми аналізуємо експозиції та матеріали музеїв і заповідників, що знаходяться в регіоні Поділля в межах Хмельницької області та належать до історико-краєзнавчого профілю⁸. Тому ми відвідали наступні музеї:

1. Городоцький краєзнавчий музей (G-MUSEUM);
2. Деражнянський міський історичний музей;
3. Державний історико-культурний заповідник «Межибіж»;
4. Дунаєвецький історико-краєзнавчий музей;
5. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник;
6. Новоушицький районний краєзнавчий музей;
7. Хмельницький обласний краєзнавчий музей.

⁷ «Культура», Хмельницька обласна військова адміністрація, відвідано 30.04.2026, https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=1512.

⁸ Хмельницька область розташована в двох історичних регіонах – Волинь та Поділля.

Метою статті є аналіз представленості історії та культури євреїв України в постійних експозиціях державних музеїв Хмельницької області крізь призму концептів «видимості» та «маргіналізації». Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, що поєднує інструментарій музейних студій, студій пам'яті та студій спадщини. Дослідження спирається на концепти музейної видимості та маргіналізації культурних груп у публічному історичному просторі. Основним методом дослідження є аналіз постійних експозицій *in situ*. В процесі аналізу ми досліджували такі складові:

- структура експозиції;
- теми та сюжети;
- текстовий супровід – тексти на стендах, етикетаж;
- візуальний матеріал – ілюстрації, фотографії, мапи тощо;
- музейні предмети;
- способи інтерпретації.

Це дозволило визначити характер представленості єврейської історії та культури в регіональному музейному просторі, а також окреслити переважаючі наративи і механізми репрезентації. Важливо зауважити, що наше дослідження охоплює лише постійні експозиції та окремі позаекспозиційні форми, але не претендує на повний аналіз усіх фондів музеїв, екскурсійного супроводу, музейної документації тощо.

У дослідженні також застосовано дискурс-аналіз експозиційних текстів, який дає змогу простежити особливості музейної мови, використання історичних термінів та категорій, способи опису історії та культури єврейських громад.

Джерельну базу дослідження становлять матеріали постійних експозицій згаданих вище музеїв Хмельницької області. Під час дослідницьких візитів до музеїв авторка мала змогу поспілкуватися із працівниками музеїв: зберігачами фондів, науковими співробітниками, директорами, проводячи напівструктуровані інтерв'ю⁹. В ході інтерв'ю піднімалися питання про авторів та час

⁹ Принагідно авторка висловлює вдячність всім музейним працівникам, з якими мала можливість поспілкуватися і які щиро та відкрито роз-

створення експозицій, як представлена єврейська історія та культура, які матеріали використано, які складнощі із презентацією єврейської спадщини має інституція, які зміни, коли і за яких обставин вносяться до експозицій, яким є запит та зацікавленість в єврейській темі у відвідувачів музеїв. Всього було записано сім інтерв'ю.

Аналіз постійних експозицій та допоміжних матеріалів фіксує не просто наявність або відсутність єврейської тематики, але й характер її представленості: чи інтегрована вона в загальний історичний наратив регіону, чи існує у вигляді ізольованих згадок, а також які історичні періоди та аспекти життя єврейських громад отримують найбільшу або найменшу увагу. Саме цей аспект дозволяє якісно проаналізувати причини, які сприяють видимості або, навпаки, заважають представленню історії та культури єврейських громад краю через застосування концепцій «видимості» та «маргіналізації» культурних груп та концепції «складної спадщини» (difficult heritage).

Теоретичні підходи до музейної репрезентації національних спільнот та «складної спадщини»

У сучасних музейних студіях (museum studies) музей розглядається не як нейтральний простір збереження та демонстрації артефактів, а як інституція, що формує суспільні уявлення про минуле через відбір, інтерпретацію та презентацію історичного матеріалу. У цьому контексті важливими є концепти «видимості» та «маргіналізації», які дозволяють аналізувати, які соціальні, етнічні чи культурні групи представлені в музейному наративі, а які залишаються на його периферії або взагалі виключаються з нього. Із цими підходами пов'язана також концепція «складної спадщини».

повідали про свої музеї, свою роботу та повсякденні виклики. Праця музейних працівників в умовах повномасштабної війни титанічна.

Серед ключових праць про роль музеїв і розуміння значення їхньої діяльності у формуванні певного порядку бачення минулого є есей Тоні Беннета «The Exhibitionary Complex»¹⁰. Т. Беннет аналізує музей через призму концепції Мішеля Фуко про владу: окрім впорядкованого простору, де здійснюється нагляд за відвідувачами, існують спеціальні правила поведінки та взаємодії всередині простору. Тому музеї виступають ще як втілення влади «показувати та розповідати»¹¹. На різних прикладах, ще з XIX ст., Т. Беннет демонструє, як музеї ставали важливим знаряддям у формуванні суспільної думки та ідеологічного виправдання імперіалізму¹².

З погляду формування уявлень про те, чим є національна культура, історія та ідентичність, розглядає роль музеїв і соціальна антропологиня Шерон Макдональд у статті «Museums, National, Postnational and Transcultural Identities»¹³. Серед іншого, Макдональд аналізує різницю між національними та регіональними музеями. За її словами, місцеві музеї «могли б висловлювати інші види ідентичностей, такі як ідентичність місцевої громади, міжгромадські розбіжності та безпосередню спорідненість або знайомство з людьми, експонованими там»¹⁴. Зміст і обсяг пред-

¹⁰ Tony Bennett, «The Exhibitionary Complex», *New Formations*, no. 4 (1988), 73–102.

¹¹ Там само, 99.

¹² Як приклад він наводить історію Саартджі Баартман, відомої як «Готтентотська Венера» – жінки, яка була привезена із Південної Африки до Європи наприкінці XIX ст. За життя її оголеною демонстрували на публічних виставках, а після смерті її органи аж до 1974 року залишалися в постійній експозиції Музею людини (фр. Musée de l'Homme). На основі розтину тіла та дослідження органів, антропологи того часу висували тези про те, що чорношкірі люди насправді ближчі до людиноподібних мавп, таким чином виснуючи цілу теоретичну базу під виправдання работоргівлі, расизму та імперіалізму як ніби-то прояву вищої цивілізації. Bennett, «The Exhibitionary Complex», 90.

¹³ Sharon Macdonald, «Museums, National, Postnational and Transcultural Identities», *Museum and Society*, vol. 1, no. 1 (2003), 1–16.

¹⁴ Там само, 4.

ставленого в музеї, за Макдональд, залежить від багатьох факторів: уявлення про свою аудиторію, особливі зацікавленості та походження деяких опікунів та окремих кураторів, внутрішні суперечності між різними відділами музею та їхні різні пріоритети, а також основні завдання та цілі музеїв – збереження, знання та дослідження.

Розуміючи роль музеїв у формуванні суспільних уявлень, для нашого дослідження є важливими концепції «видимості» та «маргіналізації». У межах цього підходу під видимістю розуміється характер присутності певної групи в експозиційному просторі, тоді як маргіналізація проявляється через фрагментарне висвітлення її історії, редукцію до окремих сюжетів або повне замовчування.

Дослідник музейних студій Кевін Кофі пропонує розглядати не лише питання включення тієї чи іншої групи до матеріалів експозицій, а й характер цієї інклюзії. Він розглядає музеї як інституції, що не лише відображають культурні відмінності, а й активно формують суспільне розуміння того, які групи та історії є значущими¹⁵.

Подібний підхід розвиває Річард Санделл у статті «Museums as Agents of Social Inclusion», де розглядає музеї як простори, що можуть або відтворювати соціальне виключення, або, навпаки, ставати інструментом включення маргіналізованих груп¹⁶. Хоча автор фокусується на питанні доступності та інклюзивності музейних інституцій для соціальних верств здебільшого з точки зору економіки та політики (сюди входять вартість вхідного квитка, селективна реклама, позиціонування музею як елітарної установи, доступність інфраструктури тощо), Санделл також звертає увагу, що вагомим фактором для відвідуваності музею представниками меншин (minority groups) є також їхня неперед-

¹⁵ Kevin Coffee, «Cultural Inclusion, Exclusion and the Formative Roles of Museums», *Museum Management and Curatorship* vol. 23, no. 3 (2008), 261–79.

¹⁶ Richard Sandell, «Museums as Agents of Social Inclusion», *Museum Management and Curatorship*, vol. 17, no. 4 (1998), 401–418.

ставленість у музейних експозиціях і колекціях¹⁷. Додамо, що такими факторами можуть бути ще неякісна презентація матеріалів, а також продукування стереотипів чи упереджень.

З нашої точки зору, пояснити, чому єврейська історія та спадщина можуть ставати предметом видимості або маргіналізації в музейних експозиціях, можна через концепцію «складної спадщини» (*difficult heritage*). Однією з ключових дослідниць цієї концепції є вже згадана Шерон Макдональд. Вона розглядає «складну спадщину» як минуле, пов'язане з насильством, провинною, травмою або соромом, яке важко інтегрувати в позитивний національний чи локальний наратив¹⁸. У цьому контексті згадана на початку статті теза Й. Петровського-Штерна та П.-Р. Магочія про взаємні стереотипні уявлення, пов'язані з епізодами насильства в різні періоди спільної історії, добре ілюструє, чому єврейська спадщина може розглядатися в межах концепції «складної спадщини».

У цьому контексті важливо також з'ясувати, чи є єврейська спадщина частиною постійних експозицій музеїв різної форми власності. Як у світі, так і в Україні, існують окремі єврейські музеї: Єврейський музей у Відні (1895), Єврейський музей у Франкфурті-на-Майні (1922), Єврейський історичний музей в Амстердамі (1932), Музей єврейського мистецтва та історії в Парижі (1998), Єврейський музей у Берліні (2001), POLIN Музей історії польських євреїв (2013); в Україні – музей Шолом-Алейхема (2009) в Києві, музей «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні» (2012) в Дніпрі, музей геноциду «Територія пам'яті» (2024) в Одесі, а також низка музейних кімнат, організованих єврейськими громадами в містах та містечках України.

У своїй статті «Jews, Museums, and National Identities» Піза Грінберг зазначає, що «дилема сегрегації або інтеграції є части-

¹⁷ Там само, 408.

¹⁸ Sharon Macdonald, «Is 'Difficult Heritage' Still 'Difficult'? Why Public Acknowledgment of Past Perpetration May No Longer Be So Unsettling to Collective Identities», *Museum International*, vol. 67, no. 3–4 (2015), 6–22.

ною історії єврейських музеїв, показником того, наскільки толерантно почувається єврейська громада або як держава бажає зобразити толерантність»¹⁹. Разом із тим, наведені авторкою приклади про створення єврейських музеїв в Європі та дискусії, пов'язані з цим, дають підстави говорити про те, що неможливо знайти єдине правильне рішення. Окремі єврейські музеї, як і окремо репрезентована єврейська спадщина, що є частиною великої експозиції національного чи локального музею, можуть існувати як паралельні практики.

На нашу думку, ці дві моделі не варто розглядати як взаємовиключні. Окремий єврейський музей або спеціалізована експозиція можуть забезпечити глибше та більш фахове представлення єврейської історії, культури, релігії, мови, матеріальної спадщини та досвіду Голокосту. Натомість інтеграція єврейської тематики до постійних експозицій історичних і краєзнавчих музеїв дозволяє показати євреїв не як зовнішню або ізольовану групу, а як невід'ємну частину історії конкретного міста, містечка чи регіону. Саме тому продуктивним видається не вибір між окремою і спільною репрезентацією, а поєднання обох підходів за умови, що єврейська історія не вилучається з ширшого локального контексту і не редукується лише до історії переслідування та знищення.

Державні музеї Хмельницької області як простір репрезентації єврейської історії

Аналіз постійних експозицій музеїв Хмельницької області показує, що історія та культура єврейських громад Поділля представлені нерівномірно. У частині музеїв єврейська тематика відсутня в основній експозиції, в інших – з'являється лише в межах окремих сюжетів, пов'язаних з економічною історією міста або

¹⁹ Reesa Greenberg, «Jews, Museums, and National Identities», *Ethnologies*, vol. 24, no. 2 (2002), 125–137.

подіями Голокосту. Водночас окремі музейні установи демонструють спроби ширшої інтеграції єврейської спадщини до локального історичного наративу. Саме тому доцільним є виокремлення кількох типів музейної репрезентації єврейської історії та культури. Основними критеріями для визначення типології є:

- наявність або відсутність єврейської тематики в постійній експозиції;
- перелік тем або сюжетів, які включені до розповіді;
- тематична широта представленості;
- наявність предметного ряду – юдаїка, документи, фотографії, карти, книги;
- мова експозиційних текстів;
- просторове розміщення єврейської теми в експозиції;
- наявність тимчасових виставок та позаекспозиційних форм репрезентації.

Ґрунтуючись на цих критеріях, ми виділяємо три типи музейної репрезентації єврейської спадщини:

1) Відсутність єврейської тематики в постійній експозиції.

У цих випадках в постійній експозиції музею немає окремих згадок про єврейську громаду населеного пункту або регіону, не представлені предмети юдаїки, не позначені місця пам'яті єврейської громади, а єврейська історія не включена до загального історичного наративу.

2) Фрагментарна присутність.

Це випадки, коли єврейська тематика присутня, але лише в межах окремого сюжету: наприклад, економічної історії міста, Другої світової війни, Голокосту або статистичних згадок про населення. Така репрезентація створює часткову видимість, але не дає уявлення про повноту життя громади.

3) Перехідна модель до більш інтегрованої репрезентації.

Це випадки, коли історія єврейської громади представлена як частина ширшої історії міста або регіону. Йдеться не лише про Голокост, а й про релігійне, культурне, економічне, громадське життя, матеріальну спадщину, локальну пам'ять.

Розглянемо кожен із типів музейної репрезентації на окремих прикладах музеїв.

До першого типу репрезентації єврейської спадщини ми відносимо Городоцький краєзнавчий музей (G-MUSEUM)²⁰, Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник²¹ та Хмельницький обласний краєзнавчий музей²². У цих музеях в експозиціях немає згадок про єврейську громаду регіону чи окремого населеного пункту. В Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї відвідувач може отримати фрагментарні відомості з історії єврейської громади міста лише із розповіді екскурсоводів, але в текстах, предметах та візуальних матеріалах це ніяк не відображено. Тож у такому випадку усна екскурсійна розповідь не компенсує відсутності теми в експозиції, оскільки самостійний відвідувач не отримує доступу до цієї інформації через музейні тексти, предмети або візуальні матеріали.

Водночас ці музеї практикують такі форми позаекспозиційної репрезентації, як тимчасові виставки або музейні видання. На нашу думку, вони можуть існувати паралельно з будь-яким із визначених нами типів, однак не завжди змінюють структуру постійної експозиції. Актуалізуючи матеріали з музейних фондів і привертаючи увагу до локальної єврейської історії, водночас вони не завжди свідчать про інтеграцію цієї теми до основного музейного наративу і не спонукають до переосмислення експозиційної концепції.

Наприклад, Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник у 2025 р. з нагоди проведення Міжнародної наукової конференції «Єврейство Східної Європи: історія, культура, традиції» організував тимчасову виставку «Скарби юдаїки

²⁰ Городоцький краєзнавчий музей (G-MUSEUM), постійна експозиція (1969–2016, 2021–2026), дата останнього візиту 26.11.2025 р.

²¹ Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, відділ старожитностей, постійна експозиція (2001–2026), дата останнього візиту 2.12.2025 р.

²² Хмельницький обласний краєзнавчий музей, постійна експозиція (1954–2026), дата останнього візиту 1.06.2026 р.

Кам'янець-Подільського музею»²³. Авторка цієї статті консультувала та допомагала співробітникам музею-заповідника із відбором та описом єврейських друкованих книг для представлення в тимчасовій експозиції. Ці книги знаходяться в музеї з 1982 р., проте саме ця тимчасова виставка стала першим прикладом їхнього експонування. У серпні того ж року в Кам'янець-Подільській фортеці (Старий замок) діяла виставка «Єврейська громада Кам'янця-Подільського. Історія, традиції, спадщина (XIX – перша половина XX ст.)», організаторами якої стали музей-заповідник та фонд «Хесед Бешт»²⁴.

Приклад Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника демонструє, що маргіналізація єврейської спадщини в музейному просторі не завжди пов'язана з відсутністю відповідних предметів. Навпаки, матеріали можуть зберігатися у фондах десятиліттями, однак залишатися невидимими для відвідувача через відсутність фахового опису, концептуального включення до експозиції або необхідних інтерпретаційних матеріалів.

У Городоцькому краєзнавчому музеї (G-MUSEUM) у вересні 2022 року, напередодні єврейського свята Рош га-Шана, в музеї було організовано виставку, присвячену традиційному єврейському мистецтву оздоблення надгробків, на якій було представле-

²³ «Міжнародна наукова конференція «Єврейство Східної Європи: історія, культура, традиції. Звіт», Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, відвідано 11.04.2026, <https://www.oriental-studies.org.ua/uk/%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F-%D1%94%D0%B2%D1%80/>.

²⁴ Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, «Виставка «Єврейська громада Кам'янця-Подільського. Історія, традиції, спадщина (XIX – перша половина XX ст.)», Facebook, 21 серпня 2025 р., <https://www.facebook.com/share/p/14dbLpVqig7/>.

но 37 робіт краєзнавця і фотографа Дмитра Полюховича²⁵. У цьому випадку музей став майданчиком для презентації виставки, а не її співавтором чи організатором.

Інший приклад репрезентації єврейської спадщини – музейні видання із серії «Пам'ятки історії та архітектури міста Хмельницького»: «Особняк Шпігеля»²⁶ та «Будинок Хаселева»²⁷. В цих коротких книжечках-путівниках описано історії окремих будинків Хмельницького, і саме згадані будівлі пов'язані з історією життя та діяльності членів єврейської громади міста. Такі форми репрезентації не пов'язані безпосередньо з експозицією, але підтверджують, що в музеї свідомі про історію єврейської громади і мають матеріали для її розповіді.

У випадках із згаданими вище трьома музеями єврейська спадщина залишається поза сталою експозиційною структурою, навіть якщо окремі матеріали зберігаються у фондах або тимчасово актуалізуються через виставкові або видавничі проекти.

Прикладами фрагментарної присутності слугують експозиції Деражнянського міського історичного музею²⁸ та Новоушицького районного краєзнавчого музею²⁹. Тут історія та культура єврейських громад регіону представлені лише в окремих тематичних блоках. У Деражні згадка про єврейську громаду як «одну із найчисельніших національних меншин, яка залишила чималий слід в історії» розташована на одному стенді з описом економічного розвитку міста у XIX ст. У Новій Ушиці історія єврейської

²⁵ «Ukraine: A photographic art exhibit showcases details of carved iconography from the historic Jewish cemetery in Sataniv. Its aim is to highlight Jewish heritage culture in Ukraine», Jewish Heritage Europe, доступ 12.03.2026 р., <https://jewish-heritage-europe.eu/2022/09/22/jewish-cemetery-3/>.

²⁶ Сергій Єсюнін, *Особняк Шпігеля. Володимирська 63* (Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2020).

²⁷ Сергій Єсюнін, *Будинок Хаселева. Проскурівська, 6* (Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2021).

²⁸ Деражнянський міський історичний музей, постійна експозиція (2012–2026), дата останнього візиту 25.11.2025 р.

²⁹ Новоушицький районний краєзнавчий музей, постійна експозиція (1992–2026), дата останнього візиту 4.06.2026 р.

громади згадується в частині експозиції, присвяченій основним трагедіям: сталінські репресії, Голодомор, Друга світова війна, радянська війна в Афганістані та Чорнобильська аварія. Для цих двох випадків характерне також використання предметів юдаїки (ханукія в Деражні, молитовник в Новій Ушиці), особистих речей та фотографій євреїв-вихідців з міст.

Така фрагментарна присутність створює часткову видимість, але водночас може підтримувати маргіналізацію, оскільки єврейська історія зводиться до одного сюжету й не пов'язана з ширшим історичним наративом. До того ж у відвідувача не формується комплексного розуміння єврейської спадщини: так, у випадку Деражнянського міського історичного музею, згадка про єврейську громаду сусідить із розповіддю про економічний розвиток міста у 1860-ті рр. XIX ст. Текстовим супроводом до історії громади є цитата із твору Шолом-Алейхема «Німець» про очікувані прибутки, але при цьому ілюстраціями до історії євреїв Деражні слугують копії гравюр, що зображують шинок та шабат. У випадку ж Новоушицького районного краєзнавчого музею єврейська громада згадується лише в контексті Голокосту: центральною історією цієї частини експозиції є історія про порятунок місцевої вчительки в Голокості та її повоєнну історію віднайдення своєї родини. Таким чином, перед відвідувачем громада постає насамперед як жертва, а не як багатовікова частина міського життя. Предмети юдаїки в обох випадках функціонують радше як візуальні маркери єврейської спадщини, ніж як повноцінно інтерпретовані музейні предмети. Така фрагментарна репрезентація забезпечує часткову видимість єврейської теми, але не дозволяє побачити громаду як тривалу й багатовимірну частину історії міста.

Дунаєвецький історико-краєзнавчий музей³⁰ та Державний історико-культурний заповідник «Межибіж»³¹ демонструють пе-

³⁰ Дунаєвецький історико-краєзнавчий музей, постійна експозиція (1986-2026), дата останнього візиту 3.06.2026.

³¹ Державний історико-культурний заповідник «Межибіж», постійна експозиція (2006-2026), дата останнього візиту 23.11.2025.

рехідну модель між фрагментарною та більш інтегрованою репрезентацією. У цих випадках єврейська історія не обмежується одним епізодом, а представлена через кілька взаємопов'язаних сюжетів: релігійне життя, матеріальну культуру, міську історію, політичні процеси, Голокост і пам'ять про знищені громади, а сама єврейська історія представлена як частина історії населеного пункту. Водночас єврейська історія залишається зосередженою переважно в одному тематичному блоці та просторі.

У Дунаєвецькому історико-краєзнавчому музеї історія єврейської громади представлена нарівні з історіями інших національних громад: німецької, польської та української; для цього є окремо виділена частина експозиції. Важливо відзначити, що в текстовому супроводі на стенді в центр винесено цитату (щоправда, без вказання джерела), де історія єврейської громади пов'язується із загальноукраїнським контекстом і робиться відсилка до появи перших євреїв на території України, а також про зв'язок із Поділлям, зокрема. До текстового супроводу додані предмети юдаїки: цегла із цегельних заводів, що належали євреям, дрейдл, фотографії. В просторі цього музею використано не лише основні експозиційні зали, а й підвір'я, де розміщені габаритні кам'яні та металеві предмети. Серед таких і надгробки із Дунаєвецького єврейського кладовища.

Тут хочемо відзначити і деякий нюанс у використанні та представленні певного виду предметів. Наприклад, у вітрині в музеї Дунаївців представлені оригінальні листівки періоду Другої світової війни та окупації нацистами. Листівки є продуктом нацистської пропаганди та зображують антисемітські образи та сюжети, але при цьому у вітрині немає підпису про ці матеріали. Ілюстрування історії єврейської громади такими матеріалами без належного пояснення є методологічно проблемним і потребує чіткого інтерпретаційного супроводу. Без пояснення їхнього пропагандистського походження та антисемітського змісту вони можуть не викривати механізми нацистської пропаганди, а відтворювати візуальні стереотипи. Доцільніше було б розмістити ці матеріали

в частині експозиції, присвяченій окупації та Другій світовій війні, або хоча б супроводити їх окремим поясненням.

В експозиції Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» розповідь про історію єврейської громади тісно пов'язана із життям та діяльністю основоположника хасидизму – Баал Шем Товом (Бешт), який жив в Меджибожі та похований на місцевому єврейському кладовищі. Фігура Бешта є центром для побудови розповіді про єврейську громаду містечка. Але розповідь також стосується занять євреїв Меджибожа, а також згадані події Голокосту. Маємо відзначити, що за кількістю предметів юдаїки та якістю їхнього представлення експозиція Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» є найбільш насиченою. Тут представлені фотографії, зокрема кладовища та молитовних будинків, предмети культу (сувій Тори, ханукії, релігійні книги), предмети щоденного побуту. Разом із тим, предмети в етикетках лише названі, але немає пояснень про їхні призначення та використання, що особливо важливо для предметів релігійного культу.

Отже, у випадках із Дунаєвецьким історико-краєзнавчим музеєм та Державним історико-культурним заповідником «Межибіж», коли говоримо про перехідну модель між фрагментарною та інтегрованою репрезентацією, то йдеться радше про ширше тематичне представлення єврейської спадщини, ніж про повну наскрізну інтеграцію єврейської історії в усі відповідні частини експозиції.

Музейна мова, візуальні та просторові рішення

Видимість єврейської історії формується не лише через наявність тексту або предмета, але й через те, де він розміщений, як підписаний, з чим пов'язаний у просторі експозиції та яку роль відіграє в загальному маршруті відвідувача.

До аналізу музейної мови ми відносимо вживання відповідних термінів: «євреї», «єврейська громада», «єврейська спільнота»,

«синагога», «Голокост». У випадку розповіді про Голокост важливо з'ясувати, чи названо його саме так, чи використовуються узагальнені формули на кшталт «мирні радянські громадяни», чи конкретизовано жертв, чи вживаються пасивні конструкції – «було знищено», «було розстріляно», чи названо виконавців злочину, локальні місця пам'яті та обставини подій. Важливою складовою музейної мови є етикетаж: ми відстежували, чи пояснено значення предметів юдаїки, як вони названі.

Констатуємо, що у випадках фрагментарної присутності та наближеної до інтегрованої репрезентації немає складнощів із вживанням відповідних термінів. У текстах на стендах використані терміни «євреї», «єврейська громада», назви «синагога». Зрідка в інших частинах експозиції можуть з'являтися терміни із радянської практики «мирні громадяни»³², а у випадку опису подій Голокосту конструкт «особи єврейської національності»³³. У випадках музеїв, які ми визначили як фрагментарної присутності, предмети юдаїки мало або зовсім не пояснені³⁴. У випадку Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» предмети підписані трьома мовами: українською, англійською та івритом³⁵.

У використанні візуальних матеріалів фіксуємо використання фотографій єврейських родин, синагог, єврейських кладовищ, місць масових розстрілів, оригіналів або копій архівних документів. Знову ж таки, у випадку фрагментарної присутності ці матеріали працюють радше як узагальнені ілюстрації, а не прив'язані до текстового супроводу. Наприклад, у Новоушицькому

³² Деражнянський міський історичний музей, постійна експозиція, розділ «Роки Другої світової війни».

³³ Дунаєвецький історико-краєзнавчий музей, постійна експозиція, стенд «Єврейська громада міста. Голокост».

³⁴ Дунаєвецький історико-краєзнавчий музей, постійна експозиція, вітрина до стенду «Єврейська громада міста. Голокост»; Новоушицький районний краєзнавчий музей, зал «Трагедії на українській землі».

³⁵ Державний історико-культурний заповідник «Межибіж», постійна експозиція, розділ «Єврейська громада містечка».

районному краєзнавчому музеї розповідь про єврейську громаду обмежена представленням історії Голокосту. І саме тут розміщено молитовник, який не має етикетки та пояснення походження і чому його розміщено саме тут, чи має він зв'язок із періодом Другої світової війни чи розміщений так, бо це єдине місце в експозиції, коли згадується єврейська громада. Таким чином, предмет у музейній експозиції сам по собі не гарантує видимості спадщини. Без етикетажу, контексту і зв'язку з наративом він може залишатися лише знаком «єврейськості», але не джерелом розуміння історії громади.

У музеях із типом інтегрованої репрезентації вже значно більше використовуються матеріали, пов'язані із місцевою громадою. В оформленні стенду в Дунаєвецькому історико-краєзнавчому музеї використані матеріали експедицій Павла Жолтовського, а саме фотографії синагог містечка³⁶.

Для визначення просторових рішень ми аналізували фізичне розміщення теми, чи є просторовий зв'язок між єврейською історією та іншими сюжетами і чи не виглядає єврейська тема як додаток. Маємо відзначити, що у всіх музеях, де представлена історія єврейської громади, вона знаходиться в основній експозиції, але без додаткових пояснень для самостійного відвідувача ця історія залишиться незрозумілою. Структура експозицій в музеях є хронологічно-тематичною. І автори тяжіють до того, аби представляти історію єврейської громади одним блоком, не роблячи більше відсилок та згадок в інших частинах експозиції. Такий підхід створює ефект тематичної ізоляції: єврейська історія начебто присутня, але не пов'язана з іншими сюжетами міської історії – економікою, освітою, ремеслами, релігійним життям, урбаністичним розвитком або пам'яттю про Другу світову війну.

Отже, аналіз постійних експозицій музеїв Хмельницької області показує, що репрезентація історії та культури єврейських

³⁶ Павло Миколайович Жолтовський (1904—1986) – український мистецтвознавець. В етнографічних експедиціях по Волині, Поділлі та Київщині 1929—1930 рр. здійснив фотографування пам'яток єврейської матеріальної культури і мистецтва.

громад Поділля має різні рівні — від повної відсутності в основній експозиції до більш інтегрованого представлення в локальному історичному наративі. При цьому важливим є не лише сам факт наявності єврейської тематики, а й характер її включення: хронологічна широта, тематична повнота, використання предметів і візуальних матеріалів, мова текстів та просторове розміщення. Саме ці елементи визначають, чи постає єврейська історія як органічна частина історії регіону, чи залишається фрагментарною, ситуативною або маргіналізованою.

Окремі тимчасові виставки, музейні видання та екскурсійні розповіді засвідчують наявність інтересу до єврейської спадщини, однак не завжди змінюють її місце в постійній експозиції.

Чинники видимості та маргіналізації єврейської спадщини в музейному просторі

Повертаючись до концепцій видимості та маргіналізації єврейської спадщини, можна визначити, які саме чинники впливають на те, чому ця історія представлена саме так, як це є зараз. Аналіз діючих експозицій, позаекспозиційних форм та розмов із музейними працівниками дозволяє виокремити кілька груп таких чинників: наявність або відсутність предметів та матеріалів юдаїки у фондах, стан їхньої атрибуції, фахова підготовка працівників та їхнє розуміння єврейської спадщини, фінансові, просторові та концептуальні обмеження.

У випадку відсутності єврейської тематики в постійній експозиції вагомим фактором може бути брак відповідних предметів у фондах музеїв. Про це в бесідах часто згадують працівники музеїв: нацистські листівки в Дунаївцях, молитовник в Новій Ушиці представлені так і в такому експозиційному контексті за браком інших матеріалів або обмеженим вибором³⁷. Разом із тим, вважа-

³⁷ Людмила Басієва, зберігачка фондів Дунаєвецького історико-краєзнавчого музею, інтерв'ю проводила Надія Уфимцева 3.06.2026 р.; Ірина

емо, що брак предметів обмежує можливості репрезентації, але не є абсолютною перешкодою, і навіть один експонат можна дослідити усебічно і представити дуже комплексну картину єврейського життя.

Водночас фіксуємо також ситуацію, наприклад щодо Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, коли інституція має у фондах юдаїку у різних групах зберігання (сувої Тори, друковані книги, підсвічники, елементи оздоблення одягу, елементи ритуального вбрання, живопис тощо), проте в постійній експозиції тема єврейської спадщини відсутня. Причиною цього є радше відсутність фахового опису предметів юдаїки або його неповнота. Серед інших факторів може бути також незадовільний фізичний стан музейних предметів, що ускладнює їхнє експонування.

Значно глибшою і спільною для багатьох музейних інституцій в Україні є брак музейних фахівців із достатніми знаннями для роботи з єврейською спадщиною. Це впливає не лише на вміння буквально назвати предмет (як у випадку з молитовником у музеї Нової Ушиці, коли предмет виставлено, але не підписано), але і фахово описати його та вписати його історію чи контекст в загальний наратив історії єврейської громади та спільної українсько-єврейської історії. Тому фахова підготовка та зацікавленість музейних працівників мають велике значення. Наприклад, над експозицією про єврейську спадщину містечка в Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» працював краєзнавець, заступник директора з наукової роботи ДІКЗ «Межибіж» Ігор Западенко, який досліджує єврейську спадщину Меджибожа як складову частини багатогранної та багатоетнічної історії містечка³⁸. У цьому випадку особиста дослідницька заці-

Малюгіна, директорка Новоушицького районного краєзнавчого музею, інтерв'ю проводила Надія Уфімцева 4.06.2026 р.

³⁸ Ігор Западенко, заступник директора з наукової роботи ДІКЗ «Межибіж», інтерв'ю проводила Надія Уфімцева 30.05.2026.

кавленість стала важливим чинником видимості єврейської історії в музейному просторі.

На запитання авторки щодо змін в експозиціях музейні фахівці підтверджували, що ситуативно вносять оновлення: додають або змінюють предмети, оновлюють тексти, де це можливо і не потребує значних змін в конструкції експозиції³⁹. Одним із яскравих прикладів зміни текстів є оновлення термінології з «Велика Вітчизняна війна» на «Друга світова війна». Водночас музеї, незалежно від форм власності, перебувають у стані недостатнього фінансування, коли забезпечуються лише основні комунальні витрати та оплата праці. Тому за таких умов усвідомлена потреба в оновленні експозицій і навіть окреслені плани на такі зміни не завжди можуть бути реалізовані.

Грунтовне переосмислення концепції діючих експозицій, їхнє нове оформлення вимагають від інституції ресурсів: фахових та фінансових. І також навіть за наявності матеріалів, темі єврейської спадщини може не знаходитися місця. По-перше, це може бути пов'язано з тим, що загальний наратив побудовано довкола інших тем: археологія, козацтво, етнографія, Друга світова війна, радянський період тощо. По-друге, єврейська тема може сприйматися як «складна спадщина», обтяжена стереотипами, травматичними сюжетами, питаннями насильства, співучасті, замовчування та втрати.

Таким чином, видимість та маргіналізація єврейської спадщини в музейному просторі залежать не від одного чинника, а від їхнього поєднання. Важливими є наявність матеріалів у фондах, стан їхньої атрибуції, фахова підготовка працівників, фінансові можливості інституції та загалом готовність музею розглядати єврейську історію не як окремий сюжет, а як невід'ємну складову локальної історії регіону чи міста.

³⁹ Людмила Басієва, зберігачка фондів Дунаєвецького історико-краєзнавчого музею, інтерв'ю проводила Надія Уфімцева 3.06.2026 р.

Від ситуативної видимості до інтеграції: можливості переосмислення музейних наративів

Повертаючись до тези, якою розпочинали нашу статтю, знову наголосимо – єврейська історія та спадщина в Україні є частиною українського історичного наративу. Тому включення цієї спадщини до експозицій локальних музеїв є важливим засобом формування спільних уявлень про минуле та бачення майбутнього.

Нагадаємо також і про те, що існує практика окремих єврейських музеїв у різних країнах світу і в Україні, зокрема. Але наявність суто єврейських музеїв не може замінити включення єврейської історії до експозицій історичних та краєзнавчих музеїв. Якщо єврейська спадщина представлена лише в спеціалізованих інституціях, вона ризикує залишитися поза локальним історичним наративом.

Важливо, щоб єврейська історія була інтегрована до загального наративу, а не обмежувалася окремим блоком, бо тоді існує ризик, що вона стане єдиним місцем видимості теми. Цього можна досягнути, включивши згадки про єврейську громаду до розділів про міську історію, показуючи роль євреїв у різних сферах: торгівлі, ремеслах, промисловості, освіті, медицині та благодійності. Релігійне життя можна представити через більш детально пояснені предмети юдаїки: ким, де і коли створені, яка їхня функція, які особливості тощо.

У роки Другої світової війни кожна єврейська громада в Україні зазнала величезних втрат, а значна частина з них була повністю або майже повністю знищена нацистами та їхніми пособниками. Включення історії Голокосту конкретної громади через історії людей, які мешкали тут до війни, які змогли врятуватися і вижити, які боролися, допоможе представити цю «складну спадщину». Водночас історія єврейської громади не повинна зводитися лише до історії переслідування та геноциду і таким чином маргіналізуватися.

За відсутності вибору матеріалів музеї можуть створювати власні, наприклад, карти міст та населених пунктів, де позначати знакові споруди різних спільнот, які існують та які були зруйновані.

Звичайно, така ширша інтеграція єврейської історії до регіональних музейних наративів потребує фахового опису предметів, удосконалення текстів та етикетажу, картографування локальної спадщини. Залучення дослідників і співпраця з громадами можуть посилити інституційні спроможності музеїв, принести необхідну експертизу та привернути більшу увагу всієї місцевої громади.

Головною метою інтеграції єврейської історії та спадщини до загального музейного наративу є перехід від ситуативної видимості до сталої присутності.

Висновки

Історія євреїв Поділля є важливою складовою історії регіону, але в музеях Хмельницької області вона представлена нерівномірно. Аналіз постійних експозицій в семи музеях Хмельницької області дозволив виокремити три основні типи її репрезентації:

- відсутність у постійній експозиції;
- фрагментарна присутність;
- перехідна модель до більш інтегрованої репрезентації.

Важливим є наше спостереження про позаекспозиційні форми видимості єврейської історії – тимчасові виставки, музейні видання та екскурсійні розповіді. Вони додають до видимості теми, проте носять тимчасовий характер, обмежені для аудиторії. Головним є те, що факт наявності таких форм не впливає на зміну в постійних експозиціях.

В експозиціях історія єврейської громади досить часто зведена до окремих сюжетів історії Голокосту або економічної історії. Предмети юдаїки, якщо вони присутні, часто виставлені без достатнього пояснення, тому функціонують радше як маркери

«єврейськості», аніж як повноцінні джерела розуміння історії громади.

Навіть в експозиціях, які тяжіють до інтегрованої репрезентації, єврейська історія та спадщина часто представлені в одному просторовому блоці, що створює ефект тематичної ізоляції.

Ширша інтеграція єврейської історії до регіональних музейних наративів потребує не лише додавання окремих стендів чи предметів, а переосмислення самої логіки презентації локальної та регіональної історії в музейних експозиціях як багатокультурної. Йдеться про фахову атрибуцію предметів, що вже наявні в інституції, ретельну роботу над етикетажем, залучення фахівців із знаннями з єврейських студій та співпрацю із місцевими громадами. Саме такий підхід краще оприявнює історію та культуру євреїв України в музейних експозиціях та створює простір для міжнаціонального, полікультурного діалогу.

Bibliographic References

- Bennett, Tony. «The Exhibitionary Complex.» *New Formations*, no. 4 (1988): pp. 73–102.
- Coffee, Kevin. «Cultural Inclusion, Exclusion and the Formative Roles of Museums.» *Museum Management and Curatorship*, vol. 23, no. 3 (2008): 261–79.
- Feller, Marten. «Ukrainoiudaika. Do problem vydannia populiarnoi entsyklopedii «Ukrainski yevrei.» In *Yevreiska istoriia ta kultura v Ukraini. Materialy konferentsii*. Kyiv, 1995.
- Greenberg, Reesa. «Jews, Museums, and National Identities.» *Ethnologies*, vol. 24, no. 2 (2002): 125–137.
- Hrynevych, Liudmyla, Hrynevych, Vladyslav. «Ievrei v Ukraini.» In *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E-Y*. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Entry published in 2005. https://www.history.org.ua/?termin=Evrei_v_Ukraini.

- Jewish Heritage Europe. «Ukraine: A photographic art exhibit showcases details of carved iconography from the historic Jewish cemetery in Sataniv. Its aim is to highlight Jewish heritage culture in Ukraine.» Accessed March 12, 2026. <https://jewish-heritage-europe.eu/2022/09/22/jewish-cemetery-3/>.
- Kamianets-Podilskyi derzhavnyi istorychnyi muzei-zapovidnyk. «Vystavka «Ievreiska hromada Kamiantsia-Podilskoho. Istoriia, tradytsii, spadshchyna (XIX – persha polovyna XX st.).» Facebook, August 21, 2025. <https://www.facebook.com/share/p/14dbLpVqig7/>.
- Khmelnyska oblasna viiskova administratsiia. «Kultura». Accessed April 30, 2026. https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=1512.
- Khoptiar, Andrii. «Holokost u Kamianets-Podilskii oblasti: khronolohiia, mekhanizmy, metody vynyshchennia yevreiskoho naselennia (lypen 1941 – sichen 1943 rr.)» *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, vyp. 3 (2020): 90–102.
- Macdonald, Sharon. «Is ‘Difficult Heritage’ Still ‘Difficult’? Why Public Acknowledgment of Past Perpetration May No Longer Be So Unsettling to Collective Identities.» *Museum International*, vol. 67, no. 3–4 (2015): 6–22.
- Macdonald, Sharon. «Museums, National, Postnational and Transcultural Identities.» *Museum and Society*, vol. 1, no. 1 (2003): 1–16.
- Magochii, Pavlo-Robert, Petrovskyi-Shtern, Yokhanan. *Yevrei ta ukraintsi. Tysiacholittia spivisnuvannia*. Pereklad Oksany Forostyny. Uzhhorod: Vydavnytstvo Valeriia Padiaka, 2016.
- Moskalets, Vladyslava. «De znaity ukrainskykh yevreiv?» *Ukraina Moderna*, January 24, 2024. <https://uamoderna.com/blogy/de-znajty-ukrayinskyh-yevreyiv/>.
- Mykhailovskyi, Vitalii. «Khto shukav spokoii i stalosty, na Podilli ne zatrymuvavsia.» Interview by Olha Petrenko–Tseunova. *Lokalna istoriia*, vyp. 9, 2025.
- Sandell, Richard. «Museums as Agents of Social Inclusion.» *Museum Management and Curatorship*, vol. 17, no. 4 (1998): 401–418.
- Yesiunin, Serhii. *Budynok Khaseleva. Proskurivska*, 6. Khmelnytskyi: FOP Strykhar A.M, 2021.
- Yesiunin, Serhii. *Osobniak Shpihelia. Volodymyrska* 63. Khmelnytskyi: FOP Strykhar A.M, 2020.

VISIBILITY AND MARGINALIZATION: MUSEUM REPRESENTATION OF THE HISTORY AND CULTURE OF UKRAINIAN JEWS IN THE REGIONAL DIMENSION OF PODILLIA (MUSEUMS OF KHMELNYTSK REGION)

Historical and local history museums as cultural institutions play an important role in shaping public perceptions of the past. The selection of materials and topics presented in exhibitions, spatial solutions and museum texts play a key role in this. Researchers in the field of museum studies use the concepts of «visibility» and «marginalization», through which they analyze which social, ethnic or cultural groups are represented in the museum narrative, and which remain on its periphery or are excluded from it altogether, how this happens and why.

Jewish heritage is part of the multicultural history and heritage of Ukraine. Traces of the presence of Jewish communities are found in all regions and are part of the tangible and intangible heritage. Researchers in Jewish studies draw attention to the importance and richness of the common history of the two peoples. The questions of whether and at what level the Jewish heritage and common history are represented in the museum exhibitions of regional museums are natural.

In the article, the author investigates what levels of representation of Jewish heritage are present in historical and local history museums of the Khmelnytskyi region. Our research is based on the analysis of expositions, non-expositional forms and interviews with museum employees. Among the analyzed materials: themes, Judaic objects, visual materials, textual support, methods of their presentation, spatial

solutions. The study shows that in most cases Jewish history is presented fragmentarily and is often represented by a separate spatial block, which creates the effect of isolating Jewish history and culture from the general regional or local narrative.

The article concludes on the advantages and possible ways to increase the visibility of Jewish history in regional museum narratives as an important component of the cultural memory and history of Ukraine.

Keywords: museum representation, Jewish heritage, museums, Judaic objects, Khmelnytskyi region.